

XVII JORNADA D'ETNOLOGIA DE LES TERRES DE L'EBRE L'horta i el fruiterar

L'Aldea, 18 de gener de 2020

Biblioteca Municipal de l'Aldea. Av. Robert Graupera, s/n.



XVII Jornada d'Etnologia de les Terres de l'Ebre **L'horta i el fruiterar**

Resums de les comunicacions

L'Aldea, 18 de gener del 2020

COMUNICACIONS

Canvis en els coneixements i les pràctiques hortícoles tradicionals a les Terres de l'Ebre. Conferència marc. Àlex Farnós i Xavier Ribas. (P. 5)

L'horta de l'Aldea, entre la garriga i el Delta. Montserrat Llosa Bonfill. (P. 7)

De l'horticultura a la fructicultura al sud de la Ribera d'Ebre. Julio Monfort Tena. (P. 9)

L'ofici d'empeltador i d'esllemenador al Baix Ebre i el Montsià. Íngrid Bertomeu Cabrera. (P. 11)

La Cuina de l'horta a les Terres de l'Ebre. Juanjo Roda Martínez. (P. 13)

La Colònia Agrícola San José, fundada a l'Aldea el 1.888. Albert Hernández Talavera.
(P. 15)

Canvis en els coneixements i les pràctiques hortícoles tradicionals a les Terres de l'Ebre

Àlex Farnós i Xavier Ribas, Museu de les Terres de l'Ebre

Conferència marc.

L'agricultura fins fa només unes dècades havia estat la principal forma de vida de les Terres de l'Ebre, conformant unes comunitats rurals en les quals els marcs i referents culturals, socials i econòmics venien determinats pel conreu de la terra.

En concret, la producció de l'horta i el fruiterar estava enfocada a l'autoconsum o el mercat de proximitat: allà on es podia arribar amb el carro (la selecció de varietats locals resistents i de llarga conservació no evitava el seu caràcter perible enfront dels productes del secà com l'oli i el vi). Els antics usos agraris, les pràctiques agrícoles tradicionals o la venda de proximitat es mantindran pràcticament inalterables fins la dècada de 1950, quan la irrupció de la maquinària i l'expansió dels mercats capgirà tot l'espai agrari, però en particular el de l'horta i el fruiterar.

En les dècades dels anys 60 i 70, es produeix l'obertura del país i la penetració del que es va anomenar com a la revolució verda, i la millora de les comunicacions que produiran un seguit de transformacions en l'agricultura forçades pels mercats regionals. La conjuntura econòmica imposa una continua baixada de preus i l'increment dels costos de producció, que es manté en les dècades següents a la dels anys 80. La situació aboca a l'especialització, l'augment de les superfícies de conreu per unitat d'explotació i la incorporació de ma d'obra estrangera, i les conseqüències són la disminució de la població vinculada a l'agricultura i la manca de continuïtat de moltes explotacions.

Aquesta comunicació pretén documentar aquesta transformació del sector hortofrutícola de les comarques del Baix Ebre i Montsià al llarg del s. XX-XXI: els cultius i varietat desaparegudes, els canvis en les propietats i els mercats o en les tècniques de conreu, recollint la memòria oral dels protagonistes d'aquests canvis, els pagesos i pageses, a través dels testimonis directes de prop d'una vintena de persones de les quatre comarques ebrenques.

Àlex Farnós Bel. Biòleg i museòleg. Des del 1988 és director-gerent del Museu de les Terres de l'Ebre. També dirigeix el Servei d'Atenció Museística de les Terres de l'Ebre des del 2009. Vocal de la Junta de Museus entre el 2002 i el 2008. Ha format part dels equips que han assessorat els plans de museus, les xarxes de museus nacionals, el pla d'equipaments culturals de Catalunya, etc. Ha investigat i ha escrit en diverses publicacions sobre museus i patrimoni, i sobre aprofitaments tradicionals del medi natural. És membre de diverses entitats i societats de caràcter cultural i científic.

Xavier Ribas Vilanova. Llicenciat en Geografia i Història, especialitat d'Història Moderna, per la Universitat de Barcelona. Estudis de postgrau en Museologia. Ha realitzat treballs i publicat articles sobre la història del delta de l'Ebre; història del conreu de l'arròs; història dels canals de reg o el riu Ebre. Ha treballat en els àmbits de l'administració local; museus; cultura; ensenyament i turisme.

L'horta de l'Aldea, entre la garriga i el Delta

Montserrat Llosa Bonfill

Aquesta comunicació ens situa a l'Aldea, entre terres de conreu d'oliveres i garrofers, i les terres de cultiu d'arròs a l'hemidelta esquerre, a partir dels inicis de segle XX. Són a l'entorn d'unes 1.500 hectàrees, en les quals es conreaven cereals: blat i panís i en menys quantia hortalisses para consum propi i venda a mercats de proximitat: Amposta, Tortosa, Perelló, Ampolla etc.

A partir de les dècades del 1950 i 1960, degut a la demanda i més facilitat en los mitjans de transport, comença a augmentar la producció de ceba, carxofes, faves, pataques, melons, etc. Paral·lelament van proliferar los comerciants que enviaven aquests productes al Mercat del Born de Barcelona, o los venien als compradors que es desplaçaven per adquirir-los. Poc després comença lo conreu de la carlota, que va ser un gran revulsiu para la economia i la modernització de la pagesia.

Cap als anys 1970 i 1980, lo cultiu del cereal pràcticament s'abandona i entrem de ple en la producció intensiva de l'enciam per exportar, carxofa i tomata per l'industria. També es fan hivernacles pel cultiu de tomates de taula, bajoques i pepinos. Té una gran importància lo fet que des de la Cooperativa Agrícola de l'Aldea s'impulsa la creació de un mercat de venda a l'engròs, del pagès al detallista.

En l'arribada del làser per anivellar el terreny, lo reg per goteig, la planta de cepelló, i altres avanços, hem augmentat molt la producció, mos hem plantat al segle XXI i la globalització, i ara som excedentaris en tot.

Aquesta comunicació es basa tant en la pròpia experiència com a pagesa i també en la seva memòria familiar com en la documentació d'arxiu pertanyent a la Cooperativa Agrícola de l'Aldea.

Montse Llosa Bonfill. Ha segut pagesa i mare. És filla, neta, rebesnéta... de pagesos de l'Aldea. Activista. Membre del sindicat Unió de Pagesos, i també Coordinadora comarcal del Baix Ebre. Presidenta de la Cooperativa de l'Aldea entre el 2012 i el 2016.

De l'horticultura a la fructicultura al sud de la Ribera d'Ebre.

Julio Monfort Tena. Associació cultural "La Riuada". Móra d'Ebre

Tradicionalment la Ribera d'Ebre, més enllà de les terres pròximes al riu o alguna de les rieres, han estat secans rigorosos, per tant les terres que es podien regar han estat privilegiades al llarg de la història. Les sènies són les finques, sovint amb habitatge, que dotades d'una sínia per elevar l'aigua permetien una activitat hortícola encaminada a proveir les necessitats de les pròpies poblacions i de les properes de les comarques veïnes, arribant a constituir una activitat econòmica importantíssima per aquests pobles. Amb el temps aquesta activitat va derivar cap a la fructicultura que va anar ocupant aquestes terres i moltes més de les dels nous regadius.

Les sènies però van suposar tota una forma de viure, avui pràcticament desapareguda.

Julio Monfort Tena és enginyer tècnic agrícola i ha estat funcionari del Departament d'Agricultura de la Generalitat al llarg de més de 36 anys. Va néixer a Vilafranca, a la comarca dels Ports, al País Valencià, i va venir a la Ribera d'Ebre quan va aprovar unes oposicions, fixant la seva residència a Móra d'Ebre. La seva vida professional, dins del Departament d'Agricultura, ha transcorregut tota a les Terres de l'Ebre, a l'Oficina Comarcal de la Ribera d'Ebre, a Móra d'Ebre, i als Serveis Territorials, a Tortosa, on ha estat durant 12 anys Cap de Servei de Coordinació.

Paral·lelament a la seva tasca professional, ha estat sempre involucrat amb diferents activitats culturals, essent soci actiu, entre altres, del Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre, del Centre d'Estudis del Maestrat i sobretot de l'Associació Cultural "La Riuada" de Móra d'Ebre, en representació de la qual el tenim avui aquí. És coautor del llibre "Els hòmens i les pedres. La pedra en sec a Vilafranca" que va ser en el seu moment fonamental per crear una consciència de respecte i posada en valor d'aquest patrimoni tant extens a Vilafranca.

Li interessa particularment l'etnologia, particularment els oficis tradicionals del món rural, i ha estat autor de diferents articles publicats sobretot a la revista "La Riuada" o en publicacions del seu poble, sense oblidar els dos centres d'estudis esmentats. També és un dels habituals a aquestes Jornades d'Etnologia.

L'ofici d'empeltador i d' esllemenador al Baix Ebre i el Montsià

Íngrid Bertomeu Cabrera. Antropòloga.

Empeltar i esllemenar són dos processos del paisatge agrícola de les Terres de l'Ebre, que es donen en la multiplicació i la cura dels arbres, respectivament. Des de fa segles i encara avui, es practiquen a partir de l'empirisme, mitjançant coneixements adquirits i transmesos de generació en generació i a través de l'experiència d'anys de dedicació, conformant així bona part de la nostra cultura agronòmica.

L'empelt és una tècnica que consisteix a multiplicar els arbres mitjançant la unió d'algunes de les seves parts per tal que funcionin com una unitat. Quan els arbres arriben a l'edat de generar fruit i per tal d'optimitzar-ne la producció a llarg termini, es practica l'esllemenada periòdicament, tallant les rames seques i sobrants per aconseguir una major il·luminació solar de totes les parts de la copa de l'arbre. Aquestes pràctiques, com moltes altres accions de l'agricultura, estan condicionades per l'època de l'any, la varietat i el moment vital de l'arbre.

L'observació dels cicles de la natura, l'aplicació i adaptació de coneixements i tècniques i l'ús de tecnologia han anat modificant les formes d'empeltar i esllemenar al llarg del temps fins a configurar l'expressió dels oficis tal com els entenem als nostres dies.

Íngrid Bertomeu Cabrera. Antropòloga i Màster en Relacions Euromediterrànies per la Universitat Rovira i Virgili de Tarragona. És doctoranda del programa d'Estudis Humanístics amb la investigació "Patrimoni, identitat i territori a les Terres de l'Ebre". Ha participat en el projecte de cooperació internacional DeRCIT del Dept. d'Antropologia de la Facultat de Lletres i Ciències Humanes de la Universitat de Sousse (Tunísia), un projecte que relacionava cooperació internacional i gènere.

En l'àmbit del Patrimoni Cultural, ha treballat en l'Inventari del Patrimoni Cultural Immaterial de les Terres de l'Ebre (IPCITE), tant en el procés de conceptualització com en la recerca etnogràfica. Com a ponent, ha participat de diverses activitats, com: la taula rodona sobre "Patrimoni marítim als Inventaris de Patrimoni Immaterial" de la V Jornada de recerca local, patrimoni i història marítima, celebrada al Museu Marítim de Barcelona; la XIV Jornada d'Etnologia de les Terres de l'Ebre, amb "Les festes populars

ebrenques en l'IPCITE"; la Jornada d'Iniciatives per a la conservació de l'arquitectura rural tradicional, organitzada pel Parc Natural dels Ports, amb la ponència "Arquitectura tradicional i patrimoni immaterial. Una mirada necessària".

Com a professional independent, és responsable (juntament amb Maite Hernández) de l'empresa Ínclita Cultura. Antropologia, que ofereix serveis d'investigació, consultoria i acompanyament de projectes europeus. Per al Museu de les Terres de l'Ebre ha dut a terme la recerca "Els oficis d'empeltador i esllemenador a les comarques del Baix Ebre i el Montsià".

Des del 2018 treballa en el projecte de dinamització turística i cultural del Mas de Burot (Terra Alta, Catalunya) i ha dirigit les Primeres Jornades d'oficis i arquitectura tradicional als Ports (2019), així com l'articulació d'una xarxa científica entorn l'arquitectura tradicional i el patrimoni immaterial a les Terres de l'Ebre, amb el suport de l'Ajuntament d'Horta de Sant Joan i el Ministerio de Cultura y Deporte.

Ha participat en l'exposició "Fusta teixida. Beatriz Unzueta" del Centre de desenvolupament rural - Museu de la Pauma, de Mas de Barberans (Montsià, Catalunya), generant els continguts i el guió audiovisual. Amb els centres d'estudis del Maestrat i els Ports i el suport de l'Institut Ramón Muntaner, està desenvolupant actualment una proposta metodològica per a l'estudi del despoblament rural.

La Cuina de l'horta a les Terres de l'Ebre;

Juanjo Roda Martínez. Cuiner

Una mirada que va des del sector primari fins la cuina moderna amb tocs avantguardistes. El respecte pel producte com a eix vertebrador uneix la tradició amb les noves tendències actuals a la vegada que enalteix els productors, el territori i la sostenibilitat. Una cuina amb identitat pròpia que resisteix la forta pressió de la globalització.

Com els últims esturions que als anys 1970 creuaven "lo riu", serem observadors silenciosos en primera fila de la seva horta, i gaudirem del resultat que mai ha oblidat el sabor de les coses fetes amb estima. La Gastronomia Artesana.

La formació de **Juanjo Roda** com a cuiner comença de la mà de iaies i pares, i des de ben petit, encara a l'escola, té clar que serà cuiner.

Estudia hoteleria i turisme a l'Escola Costa Azahar de Castelló de la Plana.

Guanya a França el Premi Auguste Escoffier de Château-Gontiere al millor jove cuiner d'Europa i emprèn viatge per conèixer restaurants i cuiners de reconegut prestigi a escala nacional i internacional.

Treballa al Fòrum Gastronòmic com a coordinador d'activitats amb cuiners com Carme Rusalleda, Joan Roca o Ferran Adrià.

Durant catorze anys s'ha encarregat de la tasca d'investigació gastronòmica al restaurant Les Moles d'Uldecona, premiat amb una estrella Michelin.

Des del 2002 és director tècnic del Concurs Nacional de Cuina Aplicada al Llagostí de Vinaròs.

En l'àmbit de la docència, és professor del Cicle cuina i gastronomia de l'Escola d'Hoteleria de les Terres de l'Ebre de l'Institut Joaquin Bau de Tortosa, i també imparteix en centres com Consells Comarcals, el Campus de l'Alimentació de Torribera de la UB o en Escribà Academy de Barcelona.

Col·labora en mitjans de comunicació i ha publicat a Onada edicions Els dolços i els salats als forns de Vinaròs (2010), La cuina del mercat de Vinaròs (2011) i La cuina de la gent de la mar. Els ranxos a la barca (2017).

La Colònia Agrícola San José, fundada a l'Aldea el 1.888

Albert Hernández Talavera. Gerent del Mas de Bernis

Donarem a conèixer la història fundacional de la Colònia Agrícola a partir del buidat de l'Arxiu històric de premsa comarcal del Baix Ebre, premsa editada a Tortosa entre 1882 i 1920.

Uns breus apunts biogràfics del fundador de la Colònia, Don Jose Bernis Mayor el seu paper fonamental com innovador agrícola.

La transformació del hemidelta esquerra del delta de l'Ebre, la Sociedad del Desagüe de los Prados de l'Aldea.

L'espai rural Prados de l'Aldea i la Colònia Agrícola San Jose, la innovació de cultius i tècniques agrícoles. La transformació que suposa el canal de l'esquerra de l'Ebre, el cultiu de l'arròs.

La Guerra Civil del 1936, la Batalla de l'Ebre, Acció secundària de distracció del Sector Sud o d'Amposta, la Colònia Agrícola i les tropes de la XIV Brigada Internacional, la línia de defensa L2 Sector Amposta a l'Ampolla.

Albert Hernández ha estat professor de Història de la Comunicació a la Facultat de Ciències de la Comunicació de l'UAB. Professor de Gestió Qualitat Turística de l'Escola de Turisme URV Campus Terres de l'Ebre. Professor de Gestió de la Qualitat. 3º ADE. URV Campus Terres de l'Ebre. Tècnic Formador en Dinamització Rural i Turisme Rural, Federació de Cooperatives Agràries de Catalunya. Fundador i gerent de Mas de Bernis 1888. Colònia Agrícola San Jose.